

Przemysław Piotrowski
Stefan Florek
Sabina Cieśla

Instytut Psychologii Stosowanej,
Uniwersytet Jagielloński

Wybrane charakterystyki narracji więźniów

Narracje przestępcze

Terminowi „narracja” przypisuje się w naukach społecznych wiele znaczeń. Według Barkera narracja to: „sekwencyjny opis lub zapis domniemanych wydarzeń, które uporządkowane w czasie tworzą pewną fabułę. Pojęcie narracji odnosi się do formy, układu lub struktury, zgodnie z którymi konstruuje się i rozpowszechnia opowieści” (Barker, 2005, s. 517). Narracje nie są obiektywną relacją na temat faktów; mają raczej walor osobistej interpretacji doświadczeń opowiadającego. W zależności od sytuacji społecznej, mogą być też konstruowane w różny sposób (Trzebiński, 2002). Akt konstruowania narracji można także uznać za próbę „oswojenia” otaczającego jednostkę świata, nadania sensu rzeczywistości (Dryll, 2010). Narracje służą m.in. do wyrażania emocji, precyzowania planów i zamierzeń życiowych, przekazywania wiedzy na temat ról społecznych oraz sposobów ich pełnienia (Trzebiński, 1992).

Analiza narracji umożliwia uchwycenie pierwszoosobowej perspektywy doświadczania i interpretowania świata. Narracje po części bowiem odzwierciedlają przebieg i treść myśli podmiotu, po części stanowią racjonalizację decyzji i zachowań podejmowanych w wyniku nieświadomych procesów przetwarzania informacji i wreszcie są swoistym aktem komunikacji, wywierającym wpływ na innych ludzi.

Narracje – na gruncie podejścia idiograficznego – stanowią ważne źródło informacji na temat jednostki, gdyż ujawniają specyfikę postrzegania świata i nadawania mu „sensu”, przez co umożliwiają lepsze zrozumienie jednostki. Analiza narracji ma jednak wielki potencjał wyjaśniający również na gruncie podejścia nomotetycznego, gdyż umożliwia ona uchwycenie prawidłowości w narracjach z uwagi na przynależność podmiotu do określonej grupy społecznej. Prawidłowości te mogą ujawniać się zarówno w wyniku analiz o cha-

rakterze ilościowym, jak i jakościowym, poprzez specyficzną formę oraz treść wypowiedzi.

Narracje mają szczególne znaczenie w odniesieniu do funkcjonowania moralnego człowieka. Sposób, w jaki interpretowana jest rzeczywistość, rzutuje bowiem na działania podejmowane w stosunku do innych osób. Przeformułowanie narracji na temat świata skutkuje więc zmianami w sferze działań, mających znaczenie moralne.

Szczególnie istotne jest to, że określony sposób „wewnętrznego” opisu rzeczywistości, jakim jest narracja, a nawet sama forma tego opisu, może stanowić narzędzie adaptacji do zachowań antyspołecznych. Zdeformowany, uproszczony, zafalszowany obraz siebie i świata, przekładający się na nieadekwatną atrybucję odpowiedzialności moralnej i eliminację poczucia winy, może bezpośrednio poprzedzać angażowanie się w działania antyspołeczne (Florek i Piotrowski, 2014; Piotrowski i Florek, 2015a; Piotrowski i Florek, 2015b).

Hipotezy

Jeśli założymy, że różnice w zakresie sposobu konstruowania i treści narracji dotyczą nie tylko jednostek, ale również grup, można spodziewać się, że takie rozbieżności zostaną stwierdzone w wyniku ilościowej i jakościowej analizy narracji więźniów i grupy kontrolnej. Można także założyć, że będą one wynikiem działania czynników, które odpowiadają za fakt popełnienia przestępstwa, jak i czynników, które wiążą się ze skazaniem, osadzeniem w zakładzie karnym i związanym z tym wykluczeniem społecznym. Przyjęto więc hipotezę główną (H1), że istnieją różnice w narracjach osadzonych w zakładzie karnym i grupie kontrolnej. Sformułowano również hipotezy o charakterze szczegółowym, w odniesieniu do aspektów formalnych i treściowych narracji więźniów.

Założono, że w porównaniu z narracjami grupy kontrolnej: (H2) narracje więźniów będą krótsze, oraz że (H3) będzie w nich występować mniej słów abstrakcyjnych. Hipotezy te sformułowano na podstawie danych świadczących, że sytuacja osadzenia w zakładzie karnym i wykluczenia społecznego wiąże się z poczuciem zagrożenia oraz nieufnością wobec osób „z zewnątrz” (H2), a także wiedzy, że więźniowie stanowią grupę o niższych niż przeciętne kompetencjach poznawczych (H3; między innymi ze względu na niższy, niż w tzw. populacji normalnej, poziom wykształcenia oraz występowanie deficytów neuropsychologicznych – por. Hetland i in., 2007; Christopher i McMurran, 2009; Wener, 2014).

W odniesieniu do treści narracji przyjęto założenie, że w narracjach osób z grupy kontrolnej, w porównaniu z narracjami więźniów, będzie przywoływana większa ilość osób (H4). Przymuszenie to wynika zarówno ze specyfiki środowiska więziennego, w którym kontakty osadzonych ograniczone są do

wąskiej grupy osób, jak i z faktu społecznego wykluczenia sprawców przestępstw, które może przekładać się na ograniczenie zakresu relacji interpersonalnych z osobami spoza zakładu karnego. Przyjęto również, że z uwagi na traumatyczne doświadczenia, jakimi są skazanie, uwięzienie oraz negatywne zdarzenia życiowe, które zazwyczaj poprzedzają wkroczenie na drogę przestępstwa, więźniowie, częściej niż osoby z grupy kontrolnej, będą kategoryzować narrację na temat własnego życia, jako potencjalną fabułę dramatu, czy tragedii (H5).

W odniesieniu do wewnętrznej dynamiki narracji, jako opowieści, przyjęto znany podział, autorstwa Dana McAdamsa (2001), na sekwencję odkupienia (*redemption*) oraz kontaminacyjną (*contamination*). Istotą pierwszej z nich jest przewyższanie trudności i pozytywna zmiana emocjonalnego klimatu opowieści, podczas gdy o drugiej z wymienionych sekwencji można mówić, gdy narracja dotyczy życiowej zmiany „na gorsze” (McAdams, 2006). Przyjęto, że w przypadku grupy osadzonych dominować będzie sekwencja kontaminacyjna, z uwagi na fakt, że osadzenie w zakładzie karnym stanowi ewidentne pogorszenie sytuacji życiowej (H6).

Założono również, że u więźniów, z uwagi na szczególnie trudną sytuację, w której się znaleźli oraz możliwość doświadczania poczucia winy z uwagi na czyn, którego się dopuścili, uruchamiają się mechanizmy obronne przejawiające się między innymi w postaci wyższej niż w grupie kontrolnej samooceny, której wyrazem jest częstsze używanie w odniesieniu do siebie predykatów o pozytywnej konotacji (H7).

Przyjęto też, że zniekształcenia poznawcze występujące u więźniów, przejawiać będą się poprzez wypowiedzi świadczące o egocentrycznych postawach – tzw. zniekształcenia pierwotne (Barriga i Gibbs, 1996; Barriga i in., 2008; Wallinius i in., 2011), jak i poprzez usprawiedliwienia – tzw. zniekształcenia wtórne (*ibidem*). Ponadto zniekształcenia te – zarówno pierwotne (H8) jak i wtórne (H9) – będą częściej pojawiać się w narracjach grupy więźniów niż w narracjach grupy kontrolnej.

Metodologia badań

W badaniach wzięły udział dwie grupy osób: 30 mężczyzn odbywających karę w Zakładzie Karnym w Tarnowie (pierwszy raz karani sprawcy przestępstw przeciwko mieniu) oraz 30 mężczyzn, stanowiących grupę kontrolną. Średnia wieku osadzonych wynosiła 30,1; średnia wieku w grupie kontrolnej to 28 lat (Cieśla, 2014).

Narracje osadzonych zostały zebrane za pomocą wywiadu narracyjnego *Life As A Film*, stworzonego przez Davida Cantera i Donnę Youngs (2012,

2015). Narzędzie zostało przetłumaczone na język polski przez Przemysława Piotrowskiego (*Życie jako film*). Wywiad składa się z wprowadzenia oraz czterech części i zawiera 21 pytań. Brzmiały one następująco:

Jeśli miano by na podstawie Twojego życia nakręcić film, jakiego byłby gatunku? Co działo by się w tym filmie? Kim byłiby główni bohaterowie? Jakie byłyby główne, pokazane na filmie wydarzenia? Czym ten film mógłby się skończyć? (Główna scena filmu) Co dzieje się w najbardziej emocjonującej scenie filmu? Gdzie toczy się akcja? Co się dzieje? Kto tam jeszcze jest? Co robią ci ludzie? Jak Ty się zachowujesz? Co czujesz? Jak zaczyna się film? Kiedy zaczyna się film? Co się dzieje? Czy podoba Ci się to, co widzisz [w początkowej fazie filmu]? Teraz opowiedz tak szczegółowo, jak tylko potrafisz, co dzieje się pomiędzy początkiem filmu i jego główną sceną. Ty w filmie. Jakim jesteś człowiekiem? Kogo lubisz i dlaczego? Kogo nie lubisz i dlaczego? Co myślą o Tobie inni ludzie? Jakie popełniasz błędy? W jaki sposób zmieniasz się w trakcie filmu?

Uzyskane wypowiedzi były interpretowane w celu weryfikacji wymienionych wyżej hipotez, zarówno przy pomocy kryteriów opracowanych przez autorów tekstu, jak i kategorii analizy, przedstawionych w artykule autorów narzędzia (Canter i Youngs, 2015).

Wyniki – analiza narracji

Pierwszy etap analizy dotyczył formalnych aspektów wypowiedzi. Narracje więźniów były znacząco krótsze, niż wypowiedzi osób z grupy kontrolnej. Ich sumaryczna długość wyniosła 7.041 słów (średnio ok. 211 słów na osobę), podczas gdy osoby z grupy kontrolnej konstruowali narracje obszerniejsze o około 35% (10.870 słów, średnio ok. 362 słowa na osobę).

Narrację przeanalizowano także pod kątem wymiaru konkretność – abstrakcyjność wypowiedzi. Wyniki analizy pozwoliły zweryfikować pozytywnie hipotezę 3. Średnia liczba słów abstrakcyjnych jest znacząco wyższa w grupie kontrolnej (57,9, SD=38,39) niż w grupie więźniów (18, SD=9,68; $p=0,000$).

Średnia liczba osób, które są wymieniane w narracjach, nie różnicuje badanych grup. W wypowiedziach więźniów wynosi ona 2,97 (SD=1,45). W narracjach badanych z grupy kontrolnej pojawia się nieco więcej postaci (średnia: 3,2, SD=1,68; różnica nie jest istotna statystycznie). Warto zauważyć, że tylko jeden osadzony wspominał w swojej wypowiedzi o ofierze dokonanego przez siebie przestępstwa.

Jeśli chodzi o gatunek, osadzeni najczęściej określali film, będący przedmiotem narracji, jako biograficzny lub dokumentalny (7 osób), obyczajowy (6 osób) oraz dramat (5 osób). We wspomnianych 18 narracjach osadzeni podkreślali, że film dotyczyłby bezpośrednio wydarzeń z ich własnego życia.

Badani z grupy kontrolnej wymieniali najczęściej komediodramat (12 osób), film akcji (5 osób) oraz film obyczajowy (4 osoby).

W obu grupach dominowały narracje, charakteryzujące się sekwencją odkupienia. Według McAdamsa o traktowaniu swojego życia w kategoriach zmiany na lepsze (*redemptive self*) można mówić, gdy w opowieści bohatera znajdujemy następujące wątki: (a) posiadanie szczególnych zalet, (b) bycie świadkiem cierpienia lub niesprawiedliwości w okresie dzieciństwa, (c) wzmacnianie swoich przymiotów moralnych do końca okresu dorastania, (d) doświadczanie negatywnych wydarzeń, które są przekształcane zgodnie z sekwencją odkupienia, skutkując zaufaniem i nadzieją na przyszłość, (e) stawianie sobie prospołecznych celów życiowych (por. McAdams, 2012, s. 22–23).

W grupie więźniów odnotowano 17 narracji, które charakteryzowała sekwencja odkupienia, 2 narracje o cechach sekwencji kontaminacyjnej oraz 11 wypowiedzi, niezawierających wyraźnych cech żadnej z sekwencji. W grupie kontrolnej 19 narracji miało dynamikę związaną z sekwencją odkupienia (3 wypowiedzi nosiły cechy sekwencji kontaminacyjnej, a w 8 brak było opisu zmiany sytuacji).

Interesujące wyniki uzyskano po przeanalizowaniu wypowiedzi na pytanie „Jakim jesteś człowiekiem”. W grupie więźniów liczba użytych słów wyniosła 60, z czego 45 określeń (75%) miało konotację pozytywną. Mężczyźni z grupy kontrolnej użyli w sumie 75 słów, z których 40 miało pozytywną konotację (53,3%). W przypadku 24 osadzonych (80%), odpowiedź na powyższe pytanie zawierała wyłącznie określenia, wskazujące na pozytywne cechy narratora, 3 narracje zawierały określenia ambiwalentne, a kolejne 3 wyłącznie negatywne. Osoby z grupy kontrolnej w 13 przypadkach użyli tylko pozytywnych określeń (43,3%), również 13 opisów miało charakter ambiwalentny, natomiast 4 charakterystyki odnosiły się do cech negatywnych.

Analiza narracji przestępców objęła także identyfikację różnych rodzajów zniekształceń poznawczych. Miały one zarówno charakter pierwotny (*primary cognitive distortions*), przejawiający się w egocentrycznych postawach, jak i wtórny (*secondary cognitive distortions*), związany ze stosowaniem usprawiedliwień (Barriga i Gibbs, 1996; Barriga i in., 2008; Wallinius i in., 2011). Zniekształcenia pierwotne przejawiają się między innymi w fakcie, że – jak wskazano wyżej – zdecydowana większość osadzonych konstruując narracje skupia się na swoim życiu (głównie sytuacji rodzinnej, złym stanie psychicznym, sytuacji uwięzienia), jednocześnie ignorując kwestię ofiar i wyrządzonej im krzywdy. W 30 narracjach osadzonych wykryto także 28 zniekształceń, mających charakter usprawiedliwień lub technik neutralizacji (Sykes i Matza, 1957). Najwięcej z nich (20) można zakwalifikować jako zaprzeczenie odpowiedzialności. Przykładowe wypowiedzi: „wpadam w złe towarzystwo, nie mam wyjścia, koledzy mnie osaczają” [badany nr 7], „nie zrobiłem krzywdy

celowo” [badany nr 14], „miałem niefartowny kontakt z policją i to zapoczątkowało moje problemy” [badany nr 18], „alkohol rujnuje mi życie i trafiam tutaj” [badany nr 29]. Do kategorii potępienia potępiających należy 6 wypowiedzi (np. „my siedzimy pod celą, strażnicy pławią się w luksusach” [badany nr 4], „jak naprawdę traktuje się więźniów [...] Jakiś dramat, koszmar” [badany nr 12]). Dwie wypowiedzi więźniów można uznać za przejaw zaprzeczenia rozumianego jako mechanizm obronny osobowości („przestrzeganie prawa nie stanowi dla mnie problemu” [badany nr 11], „[jestem człowiekiem] pokrzywdzonym, pomawianym i zaprzeczającym temu, co się dzieje” [24]).

Dyskusja

Porównanie narracji członków badanych grup ujawniło istnienie różnic między grupą więźniów i grupą kontrolną, co stanowi potwierdzenie głównej hipotezy badawczej. Różnice te ujawniono w zakresie zarówno formalnych aspektów narracji, jak i ich treści.

Fakt, że więźniowie wypowiadają się krócej niż osoby należące do grupy kontrolnej, można interpretować jako wynik ich szczególnej sytuacji, w której się znaleźli oraz związanej z nią niechęci do „odkrywania się”; ujawniania informacji na swój temat, z uwagi na poczucie zagrożenia, doświadczane w sytuacji bycia uwięzionym. Nie można jednak wykluczyć, że stwierdzona różnica może w pewnej mierze wynikać również ze zróżnicowania poziomu kompetencji poznawczych grupy kontrolnej i grupy osadzonych, przekładającego się na trudności w prowadzeniu narracji, zniechęcające narratora do jej rozwijania. Różnice te, a szczególnie różnice w zakresie pamięci semantycznej i zdolności do rozumowania na poziomie operacji formalnych, są też zapewne odpowiedzialne za różnicę w ilości słów abstrakcyjnych, występujących w narracjach więźniów, która okazała się istotna statystycznie. Można więc stwierdzić, że hipotezy (H2 i H3), odnoszące się do formalnych aspektów narracji więźniów, zyskały empiryczne potwierdzenie.

Również w zakresie różnic w treści narracji potwierdzono większość sformułowanych hipotez. Negatywnie zweryfikowano tylko hipotezę 4, dotyczącą różnic w ilości osób, które są przywoływane w narracjach więźniów. Choć osoby z grupy kontrolnej wymieniały nieco więcej osób niż więźniowie, różnica nie była istotna statystycznie.

Jeśli idzie o gatunek filmu, który mógłby powstać na podstawie życia osób badanych, osadzeni częściej niż grupa kontrolna wskazywali na dramat, co potwierdza sformułowaną hipotezę (H5) i w zasadzie wydaje się dość oczywiste. Interesujące jest jednak to, że najczęściej wymienianą przez więźniów kategorią był film dokumentalny. Można więc uznać, że kategoryzacja dokonywana

przez więźniów w większości przypadków nie była wynikiem wartościowania (pozytywnego, bądź negatywnego) przywoływanych wydarzeń życiowych, co może świadczyć o tendencji do unikania myślenia o sobie i swoich czynach w kategoriach moralnych.

Tendencja ta ujawnia się również w zakresie pozostałych treściowych aspektów analizowanych narracji. W narracjach więźniów, podobnie jak w grupie kontrolnej, dominuje sekwencja odkupienia (McAdams, 2001). Ustalenie to stanowi jednocześnie falsyfikację hipotezy, głoszącej, że dominuje u nich sekwencja kontaminacyjna. Jest to niezwykle interesujący wynik, który niełatwo wyjaśnić. Uwieszenie jest ewidentnie zmianą na gorsze. Można jednak przyjąć, że u większości więźniów uruchamia się adaptacyjny proces reinterpretacji swojej sytuacji, którego wynikiem jest wytworzenie nadziei na lepszą przyszłość. Zważywszy na fakt, że perspektywy na odniesienie sukcesu życiowego przez osoby skazane i przebywające w zakładzie karnym są zdecydowanie gorsze niż w grupie kontrolnej, można uznać tę sekwencję narracji za wynik pierwotnych i wtórnych zaburzeń poznawczych (Barriga i Gibbs, 1996).

Hipotezy 7, 8 i 9 zyskały potwierdzenie. Więźniowie mają tendencję do przedstawiania siebie w bardziej pozytywnym świetle, niż osoby z grupy kontrolnej, a także do koncentracji na sobie oraz swojej trudnej sytuacji, przy jednoczesnym unikaniu myślenia o sytuacji swoich ofiar i własnej odpowiedzialności za nią. Wyniki te wskazują na fakt, że narracje więźniów cechuje przede wszystkim dążenie do neutralizacji negatywnych myśli na swój temat oraz usprawiedliwienia siebie. Można więc zaryzykować tezę, że umysł więźnia jest systemem, który na poziomie nieświadomych procesów psychicznych nakierowany jest na taką interpretację jego historii życiowej, która owocuje zafalszowaną, pozytywną samooceną. Jest to dość skuteczna strategia radzenia sobie z trudną sytuacją życiową, która naznaczona jest deprywacją ważnych potrzeb i odrzuceniem społecznym; niestety jej stosowanie utrudnia resocjalizację i w konsekwencji niweczy nadzieję na lepszą przyszłość. Warto więc zastanowić się nad wykorzystaniem analizy narracji w opisywanych powyżej aspektach, jako potencjalnego narzędzia służącego do monitorowania kierunku zmian, zachodzących w psychice osadzonych w zakładzie karnym.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badania pozwalają potwierdzić tezę autorów, przedstawioną w innych publikacjach (Florek i Piotrowski, 2014; Piotrowski i Florek, 2014), zgodnie z którą badanie narracji jest istotnym, choć wciąż niedocenianym źródłem danych na temat przekonań i motywacji sprawców przestępstw.

Wypowiedzi osadzonych wskazują na cechy funkcjonowania poznawczego, charakterystyczne dla stadium operacji konkretnych (w terminologii Piageta). Uwagę zwraca również obecność zniekształceń poznawczych, egocentryzm oraz nieadekwatna, zawyżona samoocena badanych przestępców.

Jak piszą o narzędziu LAAF Canter i Youngs (2015, s. 229): „Bogactwo wypowiedzi otwiera drogę do wykorzystania tej procedury, jako nieodzownego elementu w pracy ze sprawcami przestępstw [...]”. Przedstawione wyżej wstępne wyniki badań wskazują, że praca resocjalizacyjna powinna być skupiona na identyfikacji i modyfikacji zniekształceń poznawczych u osadzonych, rozwijaniu zasobów ich empatii oraz budowaniu adekwatnego obrazu siebie – w tym własnych możliwości oraz ograniczeń. Wymienione cele są możliwe do zrealizowania w oparciu o terapię narracyjną. Jej główne założenie głosi, że rzeczywistość może być interpretowana na wiele równoprawnych sposobów. Zadaniem terapii narracyjnej jest odseparowanie osoby od problemu (eksternalizacja) oraz stworzenie narracji alternatywnej, pozwalającej zrealizować potencjał jednostki oraz budować konstruktywne relacje społeczne (Morgan, 2011).

Analiza narracji przestępców może być także pierwszym etapem programów w ramach terapii poznawczo-behawioralnej. Jak wskazują Aos i współpracownicy (2006), jej głównym celem powinna być pomoc w rozwijaniu u osadzonych nowego sposobu myślenia. Identyfikacja zniekształceń poznawczych w ich narracjach oraz powiększanie poziomu wglądu przestępców w mechanizmy, leżące u podstaw destruktywnych i autodestruktywnych zachowań, jest dobrym punktem wyjścia do kształtowania wyższego poziomu samokontroli, bardziej adekwatnej wizji świata, umiejętności podejmowania decyzji i prospołecznych norm oraz wartości. Programy takie, jak np. stosowane w USA *Moral Reconnection Therapy* lub *Reasoning and Rehabilitation*, pozwalają osiągnąć kilku-, a nawet kilkunastoprocentowy spadek poziomu recydywy (Ferguson i Wormith, 2012; Lizama i in., 2014).

Doniesienia na temat efektów wpływu terapii poznawczej na poziom recydywy nie są jednoznaczne; wyniki niektórych analiz są o wiele mniej optymistyczne (Heseltine, Day i Sarre, 2011). Ward i Nee sądzą (2009), że modyfikacja programów terapii poznawczej, oparta o ustalenia współczesnej psychologii poznawczej i kognitywistyki, jest w stanie przelożyć się na większą jej efektywność niż obecnie. Szczególne znaczenie przypisują kwestii wartości i racjonalności działania: dostosowywania środków do obranych celów, „metaforyczności” myślenia, powiązania procesów poznawczych i afektywnych oraz poznania i działania. Analiza narracji stanowi narzędzie umożliwiające poznanie specyfiki funkcjonowania sprawców przestępstw we wszystkich wymienionych aspektach – naszym zdaniem – lepsze niż jakakolwiek inna stosowana obecnie metoda pozyskiwania danych na temat funkcjonowania

poznawczego osadzonych. Może więc być wykorzystana przy modernizacji terapii poznawczych w sposób wskazany przez Warda i Nee (2009). Ponieważ analiza narracji dostarcza relatywnie szczegółowych danych na temat konkretnego więźnia, istnieje możliwość wykorzystywania jej również do indywidualizacji oddziaływań resocjalizacyjnych, co jest – naszym zdaniem – szczególnie istotne.

Jesteśmy też przekonani, że powiązanie analizy narracyjnej ze współczesnymi metodami neurobrazowania w duchu Dennettowskiej heterofenomenologii (Dennett, 2003), może sprawić, że ta relatywnie łatwa do przeprowadzenia metoda badawcza będzie mogła być w przyszłości wykorzystywana również do wstępnej diagnozy specyficznych dysfunkcji centralnego układu nerwowego, które stanowią ważną cechę dystynktywną sprawców szczególnie poważnych przestępstw.

Na koniec warto zauważyć, że narracje mogą stanowić nie tylko narzędzie umożliwiające diagnozę poznawczego i afektywnego funkcjonowania osadzonych w zakładach karnych, która może być przydatna przy projektowaniu programów terapii. Analiza narracji może być również przydatna w określaniu postępów oddziaływań terapeutycznych.

Piśmiennictwo

- Aos, S., Miller, M., i Drake, E. (2006). *Evidence-Based Adult Corrections Programs: What Works and What Does Not*. Washington State Institute for Public Policy: Olympia. Pozyskano 30.04.2016 z: <http://www.wsipp.wa.gov/ReportFile/924>.
- Barker, C. (2005). *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Barriga, A.Q., Gibbs, J.C. (1996). Measuring cognitive distortion in antisocial youth: development and preliminary validation of the „How I Think” questionnaire. *Aggressive Behavior*, 22, s. 333–343.
- Barriga, A.Q., Hawkins, M.A., Camelia, C.R.T. (2008). Specificity of cognitive distortions to antisocial behaviours. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 18, s. 104–116.
- Canter, D., Youngs, D. (2012). Narratives of criminal action and forensic psychology. *Legal and Criminological Psychology*, 17(2), s. 262–75.
- Canter, D., Youngs, D. (2015). The LAAF Procedure for Exploring Offenders’ Narratives. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 54(3), s. 219–236.
- Christopher, G., McMurrin, M. (2009). Alexithymia, empathic concern, goal management, and social problem solving in adult male prisoners. *Psychology, Crime & Law*, 15(8), s. 697–709.
- Cieśla, S. (2014). *Przeżywanie czasu przez więźniów skazanych za przestępstwa przeciwko mieniu*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. (Nieopublikowana praca magisterska).

- Dennett, D. (2003). Who's On First? Heterophenomenology Explained, *Journal of Consciousness Studies, Special Issue: Trusting the Subject? (Part 1)*, 10 (9–10), s. 19–30.
- Dryll, E. (2010). Wielkie i małe narracje w życiu człowieka. [W:] M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko (red.). *Badania narracyjne w psychologii*, Warszawa: Wydawnictwo Eneteia, s. 163–179.
- Ferguson, M.L., Wormith, S.J. (2012). A Meta-Analysis of Moral Reconciliation Therapy. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 20(10), s. 1–31.
- Florek, S., Piotrowski, P. (2014). Przekonanie o kontroli – narracja i zachowania przestępcze. [W:] P. Piotrowski, B. Smoter, K. Gaczoł (red.), *Wychowanie – uwarunkowania, konteksty, narracje*. Nowy Sącz: Wydawnictwo PWSZ, s. 69–79.
- Heseltine, K., Day, A., Sarre, R. (2011). *Prison-based correctional offender rehabilitation programs: The 2009 national picture in Australia. AIC Reports*. Canberra: AIC.
- Hetland, H., Eikeland, O., Manger, T., Diseth, A., Abjornsen, A. (2007). Educational Background in a Prison Population. *Journal of Correctional Education*, 58(2), s. 145–156.
- Lizama, J., Matthews, V., Reyes, S. (2014, Fall). *What Works? Short-Term, In-Custody Treatment Programs*. Center for Public Policy, California State University: Fullerton. Pozyskano 30.04.2016 z: <http://cpp.fullerton.edu/pdf/What%20Works.pdf>.
- McAdams, D.P., Reynolds, J., Lewis, M., Patten, A., Bowman, P.J. (2001). When bad things turn good and good things turn bad: Sequences of redemption and contamination in life narrative, and their relation to psychosocial adaptation in midlife adults and in students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, s. 472–483.
- McAdams, D.P. (2006). *The redemptive self: Stories Americans live by*. New York: Oxford University Press.
- McAdams, D. (2012). Exploring Psychological Themes Through Life-Narrative Accounts. [W:] J. Holstein i J. Gubrium (red.), *Varieties of narrative analysis*. London: Sage, s. 15–32.
- Morgan, A. (2011). *Terapia narracyjna. Wprowadzenie*. Warszawa: Wydawnictwo Paradygmat.
- Piotrowski, P., Florek, S. (2014a). Narracje jako źródło danych na temat przestępczości. [W:] P. Piotrowski, B. Smoter, K. Gaczoł (red.), *Wychowanie – uwarunkowania, konteksty, narracje*, Nowy Sącz: Wydawnictwo PWSZ, s. 57–68.
- Piotrowski, P., Florek, S. (2014b). Pojęcie „Ja”, narracje i przestępczość. [W:] P. Piotrowski, B. Smoter, K. Gaczoł (red.), *Wychowanie. Uwarunkowania – konteksty – narracje*, Nowy Sącz: Wydawnictwo PWSZ, s. 80–91.
- Sykes, G.M., Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22, s. 664–670.
- Trzebiński, J. (1992). *Narracyjne formy wiedzy potocznej*. Poznań: Wydawnictwo Nakom.
- Trzebiński, J. (2002). Narracyjne konstruowanie rzeczywistości. [W:] J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 17–42.

- Wener, R.E. (2014). *The Environmental Psychology of Prisons and Jails: Creating Humane Spaces in Secure Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallinius, M., Johansson, P., Lardén, M., Dernevik, M. (2011). Self-Serving Cognitive Distortions and Antisocial Behavior among Adults and Adolescents. *Criminal Justice and Behavior*, (38) 3, s. 286–301.
- Ward T., Nee, C. (2009). Surfaces and depths: Evaluating the theoretical assumptions of cognitive skills programs. *Psychology, Crime and Law (special edition on Offender Cognition and Emotion)*, 15, s. 165–182.